Bir Batılı Anlatı Olarak Sekülerizmin Evrensellik İddiası

Yasin AKTAY*

Postmodern denilen dünyayı niteleyen en önemli özelliklerden birisi insanların inanacakları, yoluna kitlesel olarak seferber olacakları büyük davaların, büyük hikayelerin, onun deyimiyle meta-anlatıların hükmünün kalmayacak olmasıydı. Özgürlük, eşitlik, sosyalizm, aydınlanma, adalet gibi 19. ve 20. yüzyılın tarihinde büyük rol oynamış bu meta-anlatılar sona erecek, insanlar artık daha yerel, daha mikro düzeyde ve son derece çoğalmış hikayeleriyle baş başa kalacaktı. Bu, postmodernlerin bir ideali veya arzusu değildi elbet, bir durum tespiti idi. Ancak bir durum tespiti olarak bile fazlasıyla aceleye gelmiş olmalıydı. Çünkü insanlığın kendine yeni putlar edinmesinin tarihi kolay kolay sona erecek gibi değil. Meta-anlatılar nihayetinde insan doğasında içkin sanal gerçeklikler inşa etmek ve insanları bunlara inanmaya sevketme dürtüsünün doğal sonuçları. İnsanların kendi putlarını kendileri yapıp onlara bir alıcı bulmalarının tarihinin insan var oldukça sonu olmuyor.

Daha postmodern dönemlerde Batı hegemonyasının kendi anlatısını sürdürme adına diktatörlükler altında inim inim inleyen geri kalmış bölgelere "demokrasi götürme" anlatısı bir süre daha etkili biçimde berdevam oldu. Bu büyük anlatı adına Afganistan'a, Irak'a "demokrasi" götürülmedi mi? Bu yeni büyük anlatıya insanları ikna

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, yaktay@ybu.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-6753-6286

etmek için hiçbir argüman ileri sürülmedi; 11 Eylül saldırılarının toz dumanı içerisinde ABD ve müttefikleri insanları her türlü hikâyeye mazur görülmüş bir ağıt kipinde ikna edebildi. Kabul edelim ki, Irak'a demokrasi götürüp ekmiş ABD ve müttefiklerinin oradan nasıl terör biçebilmiş olduklarını hiç kimse yeterince sorgulamadı. Bilahare ABD ve bütün bir Batı ittifakının güvenlik anlatısını dayandırdıkları sözüm ona "İslami terör" demokrasi götürdükleri bölgelerde neşet edip durdu ve kendi savaşlarına ihtiyaç duydukları haklılığı sağladı. Tabi bu haklılık veya büyük anlatıların ikna ediciliklerinin bir emrivaki kurma gücüyle doğrudan irtibatlı olduğunu ayrıca görmek gerekiyor.

Belki bu fiili güce işaret eden en büyük anlatılardan biri de sekülerleşme anlatısıdır. Sekülerizm batının bugünkü dünyada kendini tanımladığı ve evrensellik iddialarını da dayandırdığı en önemli bileşenlerden birisidir. Sekülerleşme batıyla özdeşleşmiş bir kavram olarak aynı zamanda İslam'ın da karşıtıdır. Dolayısıyla evrensel bir değer olarak sekülerleşmede mesafe kat edildikçe, Batılı hegemonyanın, yani modernizmin de mutlak zaferine doğru adım adım gidildiği kabulü zihinlere yerleşik bir kaziye gibidir. Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli meşhur eserinde, çağdaşlaşmanın zihinsel ve kurumsal anlamda batılılaşmayla, onun da sekülerleşmeyle aynı anlamda kullanıldığı malumdur (Berkes, 2019). Buna mukabil İslam'ı çağrıştıran ve gündeme getiren bütün tezahürler, yansımalar, semboller, evrensellik iddiası olan sekülerleşmeye bir itiraz, eğreti bir istisna ve bir skandal gibi yansıtılır.

Salman Sayyid'in analizlerine göre sekülerleşme söylemlerinin bu direnişi kırma konusunda sarıldıkları başka bir yan-söylem var ki, o da İslam'ın içinden, tıpkı benzer direnişleri sergileyebilecek başka kültürlerin içinden olduğu gibi, sekülerizme paralel hareketler, düşünceler ve eğilimleri ön plana çıkarmaktır (Sayyid, 2019). İslam'ın içinden dünya işlerini vurgulayan, rasyonel, mesela çokkültürlülüğe alan açan söylem veya pratikler İslam'ın kendine ait evrenindeki düzenlemeler gibi değil, sekülerizmden ödünç alınmış geçici pratikler veya sekülerizmin temsil ettiği evrensel akla önceden verilmiş vaatler gibi okunabiliyor. Ana karakterini sekülerizmin temsil ettiği bir büyük anlatının içinde buluyorsunuz kendinizi ve böylece özü itibariyle batı patentli olsa da sekülerizmin evrensellik iddiası bu hikâyede detaylandırılarak işlenmiş oluyor. Mesela, Müslümanların sekülerleşmesi adına bazı Müslümanların serzenişi yoluyla da olsa ortaya konulan söy-

lemler bu iddiaları desteklemiş oluyor: Sekülerleşmeyi İslam'ın veya Müslümanların içinde de tezahür edebilecek kadar evrenselleştirmek.

Dolayısıyla batılı hegemonyanın güçlü anlatılarından birisi olarak sekülerleşmenin göze çarpan en büyük iddiası evrensellik iddiasıdır. Bu evrensellik iddiası, sekülerleşmenin dünyanın her yanında ve her kültürde bulunabileceği gösterilerek ispatlanmaya çalışıldığı gibi aynı zamanda eninde sonunda bütün insanlığın ulaşacağı bir evrim çizgisinin nihai noktası olarak da sunulur. O yüzden bugün bu mukadder evrim yolunun önünde engel gibi görünen Müslümanlar bile eninde sonunda sekülerleşecektir. Ünlü felsefecilerden Charles Taylor'un bir süre önce yayınlanan ve Templeton Büyük Ödülünü alan *Seküler Çağ* isimli devasa kitabı da bu anlatıya büyük bir sadakatle bağlı olarak dünyada bütün kültürlerin ve inançların kendi içlerinde mündemiç olan seküler aklı nasıl bulduklarını göstermeye çalışıyor (Taylor, 2007). Aslında Taylor bütün çalışmalarını çok kültürlü, barışçıl bir dünyanın inşasına adamış dindar bir Katolik bile sayılabilir, ama onun da bütün felsefi gücüyle yayılmasına hizmet ettiği bu sekülerleşmenin evrenselliği anlatısı, postmodernlerin geride kaldığını düşündükleri anlatı örneklerinden biri haline geliyor. Bu anlatıyla baş etmek Salman Sayyid'in *Hilafeti Hatırlamak*'ta giriştiği Müslüman öznelliğinin inşası arayışında önemli bir adım. Belki bu anlatıyı felsefi olarak birkaç soruyla sarsmayı deneyebiliriz. Örneğin, sekülerleşmenin izlerinin en eski zamanlarda bulunuyor olduğunu görmek onun evrenselliğinin mi işareti yoksa alabildiğine arkaik bir tutum oluşunun mu?

Veya dünyanın bütün kültürlerinde bu düşünceye veya tutuma yönelik eğilimlerin olması yine onun evrenselliğini değil de ağyarını mâni efradını cami kılamayan bir karışım olduğunu mu gösteriyor? Buradan ilerleyelim…

Sekülerleşme, İnsanlığın En İlkel İdeolojisi

Sekülerleşmenin izlerinin en eski zamanlarda bulunuyor olduğunu görmek onun evrenselliğinin mi işareti yoksa alabildiğine arkaik bir tutum oluşunun mudur? sorusu elbette cevabını içeren, cevabı belli bir sorudur bize göre. Batılı hegemonyanın marka ideolojilerinden biri olarak sekülerleşme yüksek bir felsefi formülasyon olarak allanıp pullanarak karşımıza çıkarılıyor. Böylece kavram, ilerleme ve evrim ha-

lindeki insanlık tarihinin üst bir aşaması olarak sunularak ve dünyadaki bütün gelişmelerin varıp ulaşacağı bir tarihin sonu sahnesi olarak resmediliyor.

Bu hikâyeye inananlar da vardır elbet. Ama işin aslı, sorumuzun da aşikâr cevabı olarak, sekülerleşmeye yüklenen bütün anlamların dünyanın en eski zamanlarında insanlığın en doğal hallerine tekabül ettiği. Belki bu açıdan gerçekten sekülerleşme evrenseldir, ama insanlığın düçar olabileceği küfür kadar, cahiliye kadar, insanın dünyevi arzulara gark olma istidadı kadar evrensel. Bu açıdan bakıldığında evrensellik başlı başına olumlu bir değer değil. Zira iyilikler kadar kötülüklerin de evrensel bir yaygınlığı ve geçerliliği oluyor. İnsanoğlu Tanrı'ya aldatma, ahireti unutup dünyaya kazık çakabileceği gafletine düştüğü andan itibaren sekülerleşmeye de başlamıştır ve bunun tarihi hiç de yeni değildir. Sunduğu çürük bitkilerden kurbanlarla Tanrı'yı aldatabileceği zehabına kapılan Kabil'e kadar gider bu tutum, bu meyil, bu tarz.

Sekülerleşmeye bir modern zaman buluşu payesi vererek onu insanlığın ulaşmış olduğu bilgi ve bilinç seviyesinin bir işareti olarak görmek de insanın en kadim ve arkaik gururunun, aldanışının yeni bir tezahürü. Bunun bir gurur/aldanış olduğu zaten sekülerleşme iddiasının hiç de geçerli olmadığı gerçeği karşısında ayan beyan ortada. Doğrusu insanın dinsellikten dünyeviliğe doğru bir evrim içinde olduğu hikayesi bugün ve tarih boyunca yaşamakta olduğumuz gerçekler karşısında oldukça fantastik bir kurgu olarak temayüz ediyor. Zira insanlık tarih boyunca dinsellikten sekülerliğe doğru her zaman gidiş gelişler yaşar, yaşamıştır, yaşamaktadır. Bu konuda geri dönüşsüz, tek yönlü bir hareket sözkonusu değildir. Bir toplumun tarihinde de bunu görebiliriz, küresel düzeyde bir gelişme olarak da görebiliriz, bir bireyin hayat çizgisinde de bu gidiş-gelişleri, medcezirleri veya sarkaç hareketini görebiliriz. Dünyaya meyletme veya öleceği için ölüm sonrasını hesaba katmaya dönük endişeler veya dindarlıklar dünyanın, bir toplumun veya bir bireyin hayatına sürekli aynı ağırlıkta yön vermiyor. Nitekim bugün sekülerleşme iddiası felsefi olarak nasıl güzellemelere konu olursa olsun, tam tersi gelişmelerle boşa çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bugün iddia edildiği gibi bir "Seküler Çağ" değil, her geçen gün daha fazla dinselliğe gark olmakta olan bir çağ görüyoruz mesela. Dünya her geçen gün dinsel bağnazlığa daha fazla kapılmaktadır.

Sekülerliğin en üst örneklerinin ilk görüldüğü Avrupa kıtasının her tarafında sağ muhafazakâr partilerin popülaritesi daha fazla artmaktadır. Bu artış aynı zamanda dinî kimliğin de belki dindarlıkla orantılı olmasa da güçlenişini ve etkili hâle gelmesini beraberinde getirmektedir. Diğer yandan bugün tek referansı Tevrat olan İsrail'in var edilmesi ve güvenliğinin temin edilmesinin bütün dünyanın uluslararası politikalarını rehin almış olması sekülerleşme iddiasının dünya gerçeklerinden ne kadar kopuk olduğunu göstermektedir.

Bugün uluslararası ilişkilerin seyrine tarihin her döneminden daha fazla dinsel nedenler yön vermektedir. Denilebilir ki, bu dinsel nedenler ile daha uhrevi endişeler arasındaki bağ göründüğü kadar güçlü veya otantik değildir. Kuşkusuz bu ayrı bir mevzudur. Hangi dinsel davranışın, duyuş ve duruşun sahih/otantik olduğuna karar verebilecek herkesin kabul edebileceği nesnel bir otorite olamaz elbet. Nitekim bugün dinsellikle etnik kimlikler, milliyetçilikler çok kolay alaşımlar kurmaktadır ve bir sahih dindarlık adına bunlar birer sapma olarak görülebilmektedir. Ancak bu durum bile sekülerleşme iddiasını desteklemez, bilakis onu zayıflatır.

Bireyin dünyasında da din, dindarlık, ahiret endişesi gider-gelir. Bu açıdan bakıldığında Müslümanların dünyevileşmesine dair kötümser söylemler de sekülerleşmenin evrimsel bir aşama olduğu anlatısına hizmet ederken, en temel bir insanlık durumunu ıskalamaktadırlar. İnsan çok farklı etkilere maruzdur ve bu etkiler onu sürekli bir değişime zorlamaktadır. Bu dünyada insanın ne tür deneyimler yaşamak durumunda kalabildiğine dair bütün ihtimalleri önceden kapatan bir hikâye yazılamıyor işte. Bir dalga gelir insanı halden hale sokar, toplumların bütün haleti ruhiyelerini değiştirir.

Modern insanın kapıldığı bütün istiğna hallerini komik duruma sokan gelişmelere yeterince şahit olmadık mı? Bu hallere şahit olan insanlık aynı müstağni ahvali ne kadar devam ettirebilirdi? Nitekim etmedi. O müstağni hallerin zirvesindeyken mini minnacık bir virüs gelir, insanı bambaşka ahvale sokar. Bu ahval içinde insan algısında dünyanın bir oyun ve eğlence boyutu bütün açıklığıyla görünmüşken sekülerleşme nasıl evrimsel gelişmenin bir üst aşaması gibi görünebilir?

Dünyevileşme ve Dindarlığın Medcezirleri

Dünyevileşme yani sekülerleşme dünya tarihinde istisnai bir gelişme değildir. Kendi sekülerliklerini çok beğenenlerin aynı zamanda onu insanlığın ilerlemesinin bir üst aşaması gibi güzellemeleri şaşılacak bir şey değil. Bütün insanlara tuttukları yollar kendilerine hoş gösterilmiştir der Kerim Kitabımız. İnsanın kendi felaketini kendisine cennet gibi gösteren, hoş ve güzel gösteren bir dizi mekanizma vardır. Modern felsefe bunlara ideoloji dedi, kültür dedi, ortodoksi veya heterodoksi dedi, epistem dedi. Marx kendi zihnine yansıyan çarpıtmayı fark etmeden bu ideolojik aldanışın adını "gerçekliğin bilince çarpık yansıması" olarak koydu.

İnsanın eninde sonunda öleceği gibi hiç kimsenin görmekten bile kaçamayacağı bir gerçeğin toplumca unutulması, ihmal edilmesi ve dünyaya kazık çakılacakmış gibi bir yaşam sürülmesi mümkün. Düşünün bir, bütün insanları ayıran onca fark vardır. Kültürel, etnik, coğrafi, cinsiyet, tarih, sınıf, statü veya her tür sosyal tabaka farkları. Ama bütün bu farkların hepsinin yok olduğu, herkesi birleştiren bir ortak özellik ölüm, "Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı" demişti buna Alphonso Lingis (Lingis, 2001). Heidegger'in deyişiyle "herkes yalnız ölüyor" ise de herkes ölüyor ve bu hepimizin en ortak yanı. Buna mukabil ölümü unutmak, ölüm yokmuş gibi, bu konuda ortak olduğu diğer insanlara zulmetmek, onlara karşı bir hukuk gözetmemek, onlara karşı davranışında ölüm sonrası hiçbir hesaba çekilmeyecekmiş gibi yaşamak insanoğlunun sekülerliğinin en yaygın ve somut tezahürü. Sekülerleşme insanın bu apaçık gerçeği ihmal etmesi, görmezden gelmesi, hatta unutması, tecehhül etmesidir. Cahiliye bu değilse nedir? Bir de insan kendi cahilliğiyle övünür mü? Övünüyor işte.

Modernizmin bir ideolojisi olarak sekülerizm, tam da insanın kendi trajedisiyle, kendi zavallılığıyla övünmesinin adıdır ve tabii ki vehmettiği gibi yeni bir şey değildir. Sekülerleşmenin bir felsefesi olsa da o bir insanlık durumudur. Varlığın unutulması, hayatın en temel gerçekliği olarak ölümün unutulmasıdır, insanın başkalarına karşı sorumluluklarını unutmasıdır, yani gafletidir ve bu haliyle insanlık kadar eskidir. Belki bu gafleti yüceltip ona felsefi veya sosyolojik güzellemeler yapanlar dalalet seviyesine çıkarlar ama işin özü unutmadır.

Tabi Müslümanlar da bu gaflet ihtimalinden veya tehlikesinden muaf olamazlar. Ama işi Müslümanlar dünyevileşti tespitinde ka-

ramsar tahlillere getirerek sanki geri alınmayan, tek yönlü bir süreç resmeder gibi tespitler yapıldığında sekülerleşmenin o meşum iddiası daha fazla desteklenmiş oluyor. Doğrusu, bireyin dünyasında da din, dindarlık, ahiret endişesi gibi dünyevi gafletin de medcezir hallerinin olduğudur. Nitekim, seküler çağ iddiası veya sosyolojik olarak sekülerleşme tezinin olgusal olarak doğru olmadığını sergileyen çok değerli çalışmalara işaret etmiştik. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın dünyanın en seküler dönemini yaşadığının söylendiği dönemlerde bile böyle bir şeyin değil tam tersi bir dinselleşmenin gelişmiş olduğunu üstelik Avrupa örneğinde gösterdikleri çalışmaları bu türdendir (Berger, 1969).

Aydınlanma Çağı'nın ünlü düşünürlerinden David Hume'un *Dinin Doğası* isimli kitabı sekülerleşmenin dinselliğe karşı veya tektanrıcılığın çoktanrıcılığa karşı evrimsel bir gelişme içinde olduğu tezine karşı çok daha açıklayıcı, çevrimsel esasa göre işleyen bir model ortaya koyar. Seküler değerlerin doruğa tırmandığı Aydınlanma çağında genel geçer yaklaşıma aykırı bu çerçeve hem dinin kendi içinde tektanrıcılıktan çoktanrıcılığa doğru gidiş-gelişlerini hem de tarih içinde seküler ve dinsel arasındaki gelişme çizgisini evrimci bir yaklaşımdan kurtarıyor.

Dinler tarihi alanında hâkim bir paradigma olarak evrimci pozitivist yaklaşıma karşılık, Hume, çok daha önceden hem dinler arasında hem de her dinin kendi içinde çoktanrıcılıktan (hurafecilikten) tek tanrıcılığa (kitabiliğe) ve oradan tekrar çoktanrıcılığa doğru geçişler olduğunu anlatır. Bu hareketlilik dinler tarihindeki eğilimler arasında bir tür sarkaç modeli seklinde bir değişimi ayırt etmemize imkân veriyor (Aktay, 2017). Çağımızda dinsellikten uzaklaşma olarak kaydedilen gelişmeler veya söylemler ilk insandan itibaren dini bir söylemle birlikte var olan, onunla çatışma ve tartışma halinde olan eylem ve söylemlerdir. Dönem dönem biri diğerine galebe çalmış, göreli bir üstünlük elde etmiştir. Ama dünyanın hiçbir döneminde biri tamamen diğerini yok etmemiştir. Çünkü sekülerlik arzusu da dinsellik arzusu da insanın içinde var olan iki temel eğilim. Bu iki eğilim bazen bir toplum içinde kendi aralarında bir sarkaç gibi gider gelirler. Toplumda görünür bir dindarlaşma veya dinden uzaklaşma hareketleri görülür. Ama bunlar bir toplumun içinde tarihsel dalgalar şeklinde gerçekleşir. Burada birinin lehine bir evrim hareketi tespit etmek mümkün değildir.

Bazen bir dinin kendi içinde bir dünyevileşme-uhrevileşme hareketi birinin lehine diğerinin aleyhine olacak şekilde gelişir. O zaman dinin, içselleştirilmediği halde, tamamen dünyevi eğilimler ve amaçlar doğrultusunda basitçe araçsallaştırılması söz konusu olur. Yani insan dinin kurtuluş çağrısına kulak verip kendini değiştireceğine, dini dünyevi çıkarları doğrultusunda eğip büker, tahrif eder, dini kendine tabi kılar. Bazen de bir bireyin kendi içinde dindarlaşma veya dünyevileşme yönünde bir hareketlilik gözlemlenebilir. İnsan her zaman aynı ruh halinde, aynı yaklaşımda olmaz. Bir gün dünyaya gark olmuş bir insan ertesi gün veya bir saat sonra yaşadığı bir olayın, aldığı bir haberin, gördüğü bir şeyin, okuduğu bir mesajın etkisiyle dinsel bir hale yönelebilir. Bir tövbe veya bir yeniden doğuş tecrübesi şeklinde olabilir bu yöneliş. Tam tersi bir durum da olabilir. Bir gün yaptığı her şeyin hesabını vereceği duygusuyla tam bir ilahi gözetim altında yaşadığı hissiyatından çıkıp dünyaya meyledebilir insan.

Sekülerleşme Tezine, Aslında Ne Oluyor?

Dünyamızın her geçen gün daha fazla sekülerleşiyor olduğu yönünde ifade edilebilecek genel-geçer tezin adı "sekülerleşme tezi" 19. yüzyıldan itibaren yirminci yüzyıl boyunca bütün sosyal bilim çevrelerini etkisi altına almış bu tez, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sekülerleşmeyi insanlığın evriminin bir parçası gibi görür. Modernleşmeci yaklaşımlar da sekülerleşme ile modernleşmeyi özdeşleştirmiş ve sekülerleşmeye modernliğe atfedilen evrimsel niteliğin taşıyıcılığı rolünü atfetmişlerdir. Modernleşmede mesafe kat edildikçe dinin gerileyeceği tezi ilk zamanlarda toplumsal gelişmelerde karşılığını bularak bir bakıma sahada doğrulanıyordu. Sanayi toplumu gündelik hayatta dine adeta bir alan bırakmıyor ve insanların davranışlarında, bireysel ve toplumsal tercihlerinde, gündelik hayatlarında dine yapılan atıflar gittikçe yok olmaya yüz tutuyordu. Sanayi toplumu olarak örgütlenen gündelik hayatın mesaisi içinde dini ritüeller ve mekanlar gittikçe ya devre dışı kalıyor veya zamanın veya mekânın çeperlerine itiliyordu. İtildikleri bu noktadan tamamen devre dışı kalmaları çok kolay olurdu.

Sanayi toplumunun bu erken tasvirleri içinde dinin konumu tam olarak böyle idiyse de geçen zaman, dinin tamamen geçip gitmek yerine tekrar kendine yeni ve merkezi alanlar açarak hayatın bir parçası haline gelişine tanık oldu. Sadece Türkiye'de değil elbet, bütün dün-

yada dinin yeniden dönüşü önemli bir sosyolojik gelişme olarak kaydedildi. Sadece Müslümanlar arasında da değil, bütün dünya dinleri için din, pozitivizmin kendisine reva gördüğü konuma karşılık kendi itibarını tekrar tesis etti. Bugün toplumların hayatında din hiç kuşkusuz 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk yarısında olduğundan çok daha etkili.

Aksaray Üniversitesi Sosyoloji bölümünden Volkan Ertit, bu yöndeki tespitlere karşı yaptığı çalışmalarla topyekûn bir sekülerleşme savunmasına geçmiş. Daha önce bu konuda yapmış olduğu tezinde de başka çalışmalarında da bu savunmanın dili biraz da agresif bir hal almış (Ertit, 2019). "Din Sosyolojisi ve Peter Berger Bilimsel Yöntemden Muaf mı?" başlıklı yazısında sekülerleşme sürecinin bitmemiş olduğunu ve nihai bir tarihsel sonuç olarak oraya doğru giden çizgiden sapılmadığını göstermeye çalışıyor (Ertit, 2020). Doğrusu, bu yazısı, daha önceden bu konuda yapmış olduğu çalışmalarda söylediklerinin özeti gibi. Sekülerleşmenin evrimsel bir gelişme gibi sunulmasına karşı itirazımızı sekülerleşmeye karşı negatif tutumumuzun bir sonucu olarak görmüş belli ki. Oysa dinin etkili hale geldiğini söylemek, bu yöndeki gelişmelere dikkat çekmek, din lehine çok da müjdeleyici bir durumu ifade etmiyor. Neticede tek başına İslam'ın gelişmesinden bir coşkuyla bahsetmiyoruz ve aynı anda bütün dinlerde veya dini kimliklerde bir uyanış meydana geldiğinde, bunun dünya barışına ve refahına daha büyük bir katkısı olmadığını da görüyor, ifade ediyoruz. Dinin topyekûn, şu veya bu formlarıyla etkili olduğunu söylemekle belli bir dinin iddialarının daha fazla doğrulanmış olduğuna dair ne bir müjde ne de ilave bir iddiaya alan açılır. Dinin etkili olması veya olmaması o dinin doğru veya yanlış olduğunu göstermez. Konu tamamen sosyolojik bir tespit düzeyinde ele alınıyor yani.

Nitekim, dinlerin sahneye girmesi aynı zamanda dünyadaki çatışmaların da din temelinde gerçekleşmesini beraberinde getiriyor. Bugün artan İslamofobi veya İslam düşmanlığı Batı'da İslam karşısında daha radikal bir Hıristiyan, Yahudi veya başka ülkelerde Hindu, Budist dindarlığının gelişiminin de bir sonucu oluyor. Bugün Müslümanlara karşı her geçen gün artan nefret büyük ölçüde bu dinlerin mabetlerinde, cemaatlerinde, kiliselerinde beslenip geliştirilirken bu dinlere dayalı kimlik duygusu da dini duygular da artmaya devam ediyor.

En çok sekülerleştiği düşünülen uluslararası ilişkilerde bile zannedildiğinin aksine çok daha kesif bir dini motivasyon söz konusudur. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD Başkanı Georg Bush açıkça bir Haçlı Seferinin içinde olduklarını söylemişti. Bu Haçlı seferine belki herkesin değil ama çok sayıda insanın dini duygularla motive olduğunu kim görmezden gelebilir? Üstelik bu Haçlı seferinin Yahudi ve Hıristiyan dünyasının zihinsel arka planındaki derin apokaliptik bilinci harekete geçirmiş olduğunu biliyoruz. Bugün ABD ve Avrupa'nın bütün Ortadoğu politikaları İsrail merkezlidir ve İsrail'in varlık sebebi bir dini motivasyondan başkası değil. Onun Müslümanları hiçe sayan işgalci ve katliamcı politikalarının Müslüman dünyada harekete geçirmiş olduğu kimlik bilinci ve duygusal ruh hallerinin sekülerleşme tezini bir hayli zorladığı çok açık. Esasen bu dünyada İsrail diye bir devlet bu haliyle var olduğu sürece hiç kimse yaşadığımız dünyanın sekülerliğine veya gidişatın sekülerleşmeye doğru olduğuna ikna edemez.

Ertit'in yanıldığı nokta sekülerleşme tezine karşı bütün eleştirinin sadece Peter Berger'in tespitlerine dayanıyor olduğunu düşünmesi. Peter Berger'in dünyanın sekülerleştiği yönündeki tezi ilk sorgulayan sosyologlardan biri olduğu doğrudur 'Berger, 1969; 2014). Yaptığı çalışmada yöntemsel sorunları da olabilir ki, Ertit onun tezlerini ileri sürerken doğru dürüst bir deneysel örnekleme dayanmıyor olduğunu ileri sürüyor. Bunda haklı da olabilir ama bana kalırsa bunun hiçbir önemi yok. Berger'in tezinin gücü herkesin görmekte olduğu belli bir realiteyi işaret edebilmesinde yatıyor. O kadar ki, ben şahsen bu konularda ona atıf yapıyor olsam da sekülerleşme ile ilgili görüşlerimi sadece ona dayandırıyor değilimdir. Mesela, ben sekülerleşme tezi çökmüştür demiyorum, sekülerleşmenin evrimsel gelişim çizgisinin bir nihai aşaması gibi görülmesinin yanlış olduğunu söylüyorum. Sekülerleşme tezi niye çöksün? Dünya tarihinde, toplumların gelişiminde hatta bireyin hayat akışında sürekli gidip gelen bir eğilim olarak düşünüyorum. Bu ise Ertit'in düşündüğünden çok farklı.

Ertit burada da bir yanlış yaparak önce benim söylediklerimle Berger'in söylediklerini özdeşleştiriyor, ardından beni eleştirir gibi Berger'i eleştirmeye koyuluyor. Berger'e yönelik eleştirileri ise büyük ölçüde onun tezlerini ampirik bulgulara, spesifik bir araştırmaya dayandırmıyor olması. Ancak Sosyal bilim yapanlar için anket veya istatistikler bir tez ileri sürmek için veya sosyal olgular üzerinde düşün-

mek için tek kaynak değildir. Anketler ne söylerse söylesin, İsrail'in varlığı ve siyasetlerine bütün dünyanın sergilediği sempati ve destek, aslında onun öncesinde Yahudilere yönelik nefret ve soykırımın Katolik-Protestan arka planı, dünyada artan İslam düşmanlığı, medyada İslam karşıtı söylemlerin bulduğu müşteri kitleleri dinin etkisi üzerine epey tez ileri sürmeye yeter veriler sunuyor.

Aslında bu konudaki yaklaşımımı İs*lam ve Sekülerleşmenin Kaynakları* isimli kitabımda daha ayrıntılı bir biçimde işlemiştim (Aktay, 2017). Ertit'in o kitabıma hiç atıf yapmadan böyle bir eleştiriye koyulmasını bir kenara not etmiş olayım sadece. Yine de konuyu daha iyi açmaya hayırlı bir vesile olsun diyelim ve devam edelim.

Tanrıyı Kendine Kul Eden Dindarlıklar

İnsanların yaşadığımız dünyada giderek dinden daha fazla uzaklaşıyor oldukları veya dünya işlerinde dine daha az müdahale alanı bıraktıkları, yani sekülerleştikleri yönündeki tespitleri her zaman doğrulayacak veriler bulunabilir. Sanayi toplumuyla birlikte yaşanan bu sekülerleşme veya dünyevileşme belki daha önceki yüzyıllara nazaran görülmemiş yaygınlıkta bir gelişme olmuştur. Önceki dönemlerde siyaset ve toplumsal hayat meşruiyetini kurumsal olarak dinden alıyordu. Bu, İslam dünyasında da Hıristiyan, Yahudi veya pagan dinlerin dünyasında da büyük ölçüde öyle olagelmiştir. İnsanlar bireysel dünyalarında dinden uzak olsalar da kamusal düzeyde din görünürlüğüyle de şekilsel mevcudiyetiyle de meşruiyetin belirleyicisi konumundaydı. Farklı dinlerin dünya ile, öte dünya ile bireyler arasında kurduğu ilişki, bunun bireyin düşüncesi üzerindeki etkisi konusunda farklı tecrübeler söz konusudur tabi. Mesela dinin en çok görünür olduğu pagan dünyasında, paganın aslında insanın hizmetinde olması ve çok daha derin bir dünyeviliğin işareti olarak okunması da mümkündür. Bu arada dinin görünürlüğü her zaman gerçekten de dindarlığın bir işareti olmayabiliyor mesela. O dinselliğin dünyevi işlevi, insanın dinsel objelerle veya ritüellerle kurduğu ilişkinin de sekülerleşme düzeyi için ayrı bir değerlendirme konusu olması gerekir.

Spinoza halk dindarlığında Tanrıyı aldatmaya dönük bir uyanıklığın olduğu tespitinde bulunurken tam da bunu kastediyordu. Hayata, siyasete, topluma hiçbir etkisi olmayan, ama insanın tanrıyı hizmetine alması, onu kendine kul etmesi anlamına gelen bir dindarlık pratiği

de vardır. Öyle bir ilişki biçimi ki bu, tanrı kim kul kim belli değil. Tanrıyı hizmetine almış nice dindarlıklar vardır. Putperestliğin bir düzeyi böyle bir dindarlık biçimidir. Puta taparken, ya putun kendisini hizmetine almıştır veya put üzerinden Tanrıyı kolaydan kendine bağlamış, kendisinin, kabilesinin veya kavminin tekeline almış, başkalarından sakınmıştır. Burada da insan tanrıya kul olmak yerine tanrıyı kendine kul etmiştir, ama bunu çok yoğun bir dindarlık gösterileri altına da gizlemiş olabilir. Akla hemen İsrailoğullarının Siyonist dindarlık biçimleri gelebilir. Aynı Siyonist yaklaşımların sadece Yahudilere özgü olmadığını da söyleyelim.

Müslümanlıklarını veya Hıristiyanlıklarını kendi kavimlerinin, cemaatlerinin tekelinde gören pratiklere dair de bir yığın örnek verilebilir. Neredeyse ahirete dönük hiçbir gerçek imanı veya duygusu bulunmayan bu dinsellik düzeyinde sekülerleşme mi dindarlık mı daha fazla baskındır? Dahası bunun tespitini kim yapabilir? Kanaatimce sekülerleşme tartışmalarında göz ardı edilen hususlardan birisi de budur. Belki sosyoloji bunun tespitini yapmakta aciz de kalabilir. Biraz psikolojiye, biraz da felsefeye müracaat lazım.

Sekülerleşme tezine itirazımız, insanların bundan sonra geri dönüşsüz bir süreç olarak hep dindarlaşacaklarını öngördüğümüz anlamına gelmiyor. Esasen İslam'ın da böyle bir iddiası yoktur. "İnsanların çoğu" kavramı Kur'an'da hep olumsuz bir deyim olarak geçer. İnsanların çoğu delalette, tamahkar, günahkâr, ahiret duygusundan yoksun vs.dir. İddiasını çoğunluğun desteğine dayandırmanın siyasi bir anlamı olabilir ama dini hakikat açısından hiçbir anlamı yoktur. Dahası itirazımız sekülerleşmenin bundan sonra tekrar hiçbir zaman güçlü bir trend haline gelmeyeceğini söylemek anlamına da gelmiyor. Aksine daha önce de dediğimiz gibi sekülerleşme dünyaya, dine, tanrıya dair yeni bir eğilim değil, dünyanın en kadim ve en temel tutumlarından biridir. Her dönem kendini şu veya bu seviyede tekrarlayan bir tutumdur. İnsanlık dindarlıktan sekülerleşmeye doğru bir evrim içinde değildir. Bilakis insanlık tarihi sekülerleşme ile dindarlaşma arasında bir medcezir hareketi içindedir.

Bu medcezir insanlık tarihi içinde olduğu kadar her toplumun kendi içinde görülür, her bireyin kendi hayatında görülür, hatta her dinin kendi içinde bir hareket olarak da görülür. Bir yerde yoğun bir dindarlaşma varken başka bir toplumda aşırı bir sekülerleşme, din dışılaşma

veya dünyevileşme eğilimi aynı anda görülebilir. Bir din de müntesiplerine ötedünyayı önemseme duygusunu aşılayabilme konusunda dönemsel olarak farklı performanslar sergileyebilir. Sekülerleşme kadim bir eğilim olduğu kadar gelecekte de hep var olacaktır, çünkü insanın bu dünyadaki en temel varoluş tarzına dair imtihanının bir parçasıdır.

Peter L. Berger'in bir yerlerde dinselliğin gerçekten artıyor mu azalıyor mu olduğuna dair yaptığı tespitler belli ölçülebilir sosyolojik verilere dayanıyor. Sunduğu verilerin o tespitleri yapmaya yetip yetmediği ayrı bir konudur ve elbette ki tartışılabilir. Bu, sosyolojinin bir bilim olarak çalıştığı sahadaki sınırlılığıyla ilgili bir konudur. Karl R. Popper'e bakacak olursak onun tartışılıyor olabilmesi, yanlışlanabiliyor olması, bilimsel olduğunu yeterince gösteriyor. Ancak işin o kısmında da değilim. Burada söylediğimiz şeyler Berger'in sorunsalının çok ötesinde şeyler. İnsanların kiliseye, camiye ne kadar gidip gitmediği veya ne kadar namaz kılıp oruç tuttuğunun çok ötesinde. Neticede dünyanın en arkaik tutumu bir yolunu bulup kendisini tarihin finaline layık bir muhteşem felsefe olarak pazarlamış oluyor. O kadar da değil. Var olmaya devam edeceğini biz de söylüyoruz, ama her zaman iki temel varoluşsal tutumdan biri olarak, iyilik ve kötülük yargısının berisinde olarak.

Sekülerleşmenin Referansı Hedonizm Cephesinde Yeni Olan Ne?

Sekülerleşme ve dindarlaşma arasındaki gelgitlerin sosyolojik tespiti konusunda toplumsal pratikler ile bireysel pratikler ve niyetler arasındaki farklar ciddi bir kafa karışıklığına yol açıyor. Dindarlık denilen insanlık durumunun tabiatı iyi kavranmadığında sekülerleşmeyle ilgili sosyolojik analizler de havanda su döven tespitler olarak kalıyor. Durumu anlamayı zorlaştıran asıl şey de sekülerleşme analizlerinin sekülerlerle dindarlar arasında bir yarış olarak algılanmasıdır. Halbuki durum bundan çok daha karışıktır.

Daha önce de söylemiştik, sekülerleşme tezini ileri sürenlerin söylem tonunda neredeyse sekülerleşmeye doğru evrimsel bir gidişatın, bir telosun peygamberane müjdeciliği var. Bu müjdeciliğin içinde de örtük bir dindarlığın olduğunu söylesek belki bu sadece ironiye bağlanabilir. Oysa bu söylemin öbür ucunda yine sekülerleşmenin dindarları fena halde etkisi altına aldığına dair ciddi bir felaket tellallığı aynı peygamberane kehanetleri doğrulamak üzere çalışabiliyor. "Din elden

gidiyor, gençlerimiz ateistleşiyor, deistleşiyor, dinden uzaklaşıyor, hatta dindarlarımız bile dinin hayatlarına, davranışlarına eskisi kadar müdahale etmesine alan bırakmıyorlar" diye özetlenebilecek bir feryat var ve bu da sekülerleşme tezinin ırmağına dahil oluyor.

İşin aslı sekülerleşme hadisesinin insanlığın daha önce hiç yaşamadığı, ilk kez içinden geçilen bir süreç olarak okunmasının ortaya çıkardığı bir tuhaflık. Malum hafıza-ı beşer nisyan ile maluldür. Tarih yazımı ise ironik olarak bu maluliyetten en fazla nasibini alan bir sahadır. Bugünün ışığıyla yazılan tarih, geçmişin üzerine sadece bugünkü ilgilerimizi, temayüllerimizi tutarak göreceğini görür, gerisine kör ve sağır kalır. Böylece sekülerleşme gibi aslında insanlık tarihinin her zaman en sıradan ve hatta en yaygın eğilimini ilk defa yaşanıyormuş gibi, bugüne özgü bir gelişme veya insanlık buluşu olarak görür. Ya bugün yaşanan bir olaya atfedilen hayranlığın bir yüceltmeye dönüşmesi veya yine bugün yaşanan bir hadisenin yol açtığı kaygıların boyutları olayı ilk defa yaşanıyormuş gibi hissettirebilir. Tamamen psikolojik yani. Psikolojinin tarihyazımını etkilemesi, ona istikamet vermesi hiç de yabana atılır bir ihtimal değilmiş demek ki.

Oysa tarih boyunca insanlığın sekülerleşme yani dünyevileşme ile sınanmadığı hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü dünyevileşme insanın en temel varoluş tutumlarından biri. Bugün insanların belli bir geçmişe nazaran her geçen gün gündelik hayatlarına veya siyasi düzenlerine dini daha az müdahale alanı bıraktıkları rahatlıkla gözlemlenebilir. Bu da nispi bir sekülerleşmeyi tespit etmeyi çok kolaylaştırır. Ama bu tespit sadece bugüne özgü değil. Geçmişte insanlar bugünkünden daha fazla dindardı dememize imkân verecek tek şey geçmişte dine atfedilen bazı sembol veya ritüellerin görünürlüğü. O sembol ve ritüellerin görünürlüğünü otomatik olarak dindarlığın da göstergesi olarak alabiliyorsak, bugün çok daha farklı ritüel veya kült sembollerin insanlığın hayatına en modern yollarla nüfuz ettiğini görebiliriz.

Sekülerleşmenin dik alası gibi görülebilen Kemalizm'in bütün sembollerinin, törenlerinin veya söylemlerinin tamamen dinsel olduğunu, insanın dinsel düşünme biçiminden hiç de uzak olmadığını bir yolla anlatmamız gerekiyor belki. Atatürk'e atfedilen "kurtarıcı" rolü ve hissedilen sıkıntıların çözüm kudreti bir yerde öldürülen dinselliğin başka bir dil ve içerikle tezahürünü ortaya koymuyor mu?

Dikkat edilirse dinselliğin her durumda etkili olduğunu söylemek

her türlü dindarlığı kutsamaktan çok uzak bir yaklaşım. Yine daha önce de söylediğimiz gibi dünyanın daha dindar olması daha barışçıl ve Allah'ın daha çok razı olduğu bir dünya olduğu anlamına da gelmiyor. Bugün dünyada artan İslam nefretinin de dünyanın her tarafında Müslümanlara yönelik kıyıcı şiddet hareketlerinin hepsinin de motivasyonu dindarlıktır.

Sekülerleşme olarak görülen birçok gelişme, aslında belli dindarlıklara karşı çok daha farklı, modern dindarlıkların katı ve dindarane, yer yer alabildiğine bağnaz bir ifadesi gibi. Frankofon laikliğinin bilime, evrime, okula ve sair seküler sembollere atfettiği anlam ve bunun etrafında şekillendirdiği ritüel ve tasavvurların tamamı son derece bağnaz bir laik dindarlık üretiyor.

Günümüzde sekülerleşmenin bir görüntüsü veya göstergesi olarak bu tür ritüellerden uzak saf bir hedonizme işaret ediliyor. İnsanların dini veya seküler kutsalları hiç hesaba katmayan bir hayat yaşamaları, mesela kadın erkek ilişkilerinde dinlerin kısıtlamalarını hiç dikkate almamaları, nikahsız beraberlikler, eşcinsel ilişkiler çağımıza özgü bir sekülerleşmenin göstergeleri olarak alınıyor. Bütün kadim dinlerin yasaklamış olduğu eşcinsel ilişkilerin yaygınlaşması bir bakıma onlara karşı sekülerleşmenin daha etkili olduğunu gösterir. Ancak bunun da yeni bir şey olmadığını ve dünyanın da sonuna kadar böyle gideceğini göstermediğini söylemek zorundayız. Eşcinsel ilişki sekülerleşmenin göstergesi olarak alınacaksa Sodom ve Gomore veya Lut kavmi, Pompeo halkı vs. sekülerleşmede bugünkünden bile çok daha uzun bir mesafe kat etmiş sayılmalı. Çünkü onların zamanında o toplumlarda eşcinsellik toplumun normu haline gelmişti. Geçmiş, geleneksel toplumlar her zaman çok dindardı da bugün sekülerleşmiş değil. Sekülerlik her zaman baskın bir insani eğilim veya varoluş tutumu değil mi zaten?

Bu arada insanların din dairesinde kaldıkları sürece dün yapılmaz görüp yapmadıkları şeyleri bugün dinin yeni bir yorumuyla yapıyor olmalarının sekülerleşme olmadığını da söylemek lazım. Kadın erkek ilişkilerinde Müslüman daire içinde daha açık veya daha kapalı uygulamalar olabilir. Alabildiğine dindar olarak düşünülen köy ortamlarında kadın ve erkek iletişimleri çok daha rahat olabildiği halde, dindarlığın daha az hissedildiği şehir ortamında çok daha katı haremli-selamlık uygulamaları olmuştur geçmişte.

Bugün kentleşmenin ve dindarlığın yeni yorum ve uygulamalarında iletişimin farklı şekilleri dindarlıktan uzaklaşmanın veya sekülerleşmenin artışının kesin bir göstergesi olarak alınamaz. Burada esas

olan uygulamaların değişmesi değil, uygulamaların dine inatla değil dinin onayıyla, doğrudan veya dolaylı teyidiyle yapılıyor olmasıdır.

Osmanlı'da Kur'an'ı Kim, Nasıl Okuyordu?

Sekülerleşme tezinin evrimsel bir tarih anlayışına dayanıyor olması kaçınılmaz olarak onun geçmişi alabildiğine dinsellikle iç içe olarak düşünmesini veya kurgulamasını gerektiriyor. Geleceğe doğru artan bir sekülerleşme süreci içindeysek geçmişe doğru daha da dindar veya dinsellikle dolu bir dünya düşünmek zorunda kalıyoruz aslında. Ancak biraz yakından baktığımızda aslında dindar veya dinsellikle iç içe bir geçmişin güncel nedenleri olduğu görülür. Berger'in Avrupa'nın dindar geçmişi hakkındaki analizleri bu konuda ciddi bir uyarıcı etki yapmıştır. Aşağıda Avrupa kısmına bakmadan önce Osmanlı'da dindarlığın yaygın olmasının önündeki doğal sınırları, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Kur'an okumalarının somut yaygınlık düzeylerini karşılaştırarak bir hatırlatmakta fayda var.

Evvela geçmişi nasıl kurguluyor olduğumuza dair ciddi ve gerçekçi sorgulamalara ihtiyacımız var. Mesela geçmişte ulemanın halk üzerindeki yönlendirici etkisi ne kadardı? Bunu gerçekten yeterince biliyor muyuz?

Geçmiş hakkındaki bazı hazır tasavvurlarımızın ötesinde geçmişte köylerde, ki insanların en az yüzde 85'inin köylerde yaşadığı bir toplum yapısında, din eğitimi, öğretimi köylerde ne kadar yaygındı ve bütün bu alanlarda halkın dini eğitim ve yönlendirme ihtiyacını karşılayabilecek yeterlilikte ulema var mıydı? Var olanlar halkla nasıl bir diyalog kurup nasıl bir din anlayışını yayıp destekleyebiliyorlardı?

Bu konudaki tasavvurlarımızın haddinden fazla idealist olduğunu düşünüyorum. Okuma yazma oranının son derece düşük olduğu bir toplumda geçerli olan dindarlığın bidat ve hurafeyle iç içe tabiatına karşı ulemanın bile yapabileceği fazla bir şey yoktu. Ulemanın kontrolü sağlayabildiği yerde bile bunu ancak siyasi destekle sürdürebildiğini görmek için o günlerde yaşıyor olmak bile gerekmiyor aslında. İbn Haldun'un tarihsel bilgi hakkında her zaman kullandığı ölçüye başvurmak yeter: Geçmiş bugüne suyun suya benzediğinden daha fazla benzer.

Fatih Sultan Mehmet zamanında Türkmen beyleriyle yaşanan meşhur tarihsel kırılmanın ardından gelişen olaylara da bakabiliriz mesela. Bu beylerin intikam arayışıyla İran'a yaklaşıp arkalarına aldıkları Safevi gücü ve bidat-hurafe dolu dini söylemini Anadolu'da

kısa süre içinde yaymayı başarmaları nasıl mümkün olabilmişti? Bu yayılma karşısında Osmanlı toplumunda tartışılmaz bir gücü olan ulemanın yönlendiriciliği neden önleyici-etkili olamamıştır mesela? Bu olay sonrası Anadolu'da Kızılbaş-Sünni ayrışmasında özellikle köylerde geçerli olan dindarlıkla Alevilik arasında özde ciddi bir fark var mıydı? Bugün bile Orta Anadolu köylerinde Kur'an eğitimi görmemiş köylülerin halk inançlarını karşılaştırdığınızda özde ciddi bir fark göremezsiniz. İşin özünde tarihte kalmış Şah ve Sultan mensubiyetinin günümüzdeki kalıntısından başka bir fark yoktur.

Elbette ulemanın Osmanlıdaki yönlendiricilik gücü ve kapasitesini eleştirmek değil muradımız. Bunun ne faydası var ne de gereği. "Onlar bir nesildi, geldi geçti, onların yaptıklarından veya yapmadıklarından sorulacak değiliz." Ne var ki, yaşamış olduğumuz değişimleri, nerden geçmiş olduğumuzu, neler yaşamış olduğumuzu iyi anlamak, iyi takdir etmek gerekiyor. Ancak günümüzde ulaşılabilen bazı imkanları kullanamadılar diye geçmiş nesillere kahretmenin anlamı da yok, insafa sığan yanı da.

Dolayısıyla şu açık gerçeği görmemiz lazım: Matbaanın olmadığı, okuryazarlığın örgün bir sisteminin olamadığı (olmadığı değil, olamadığı) yüzde 85'i tarımla uğraşan bir toplumda ulemanın Kur'an bilgisini yayma kapasitesi de kitle iletişimin imkân(sızlık)larıyla sınırlı olmak durumundaydı.

Kaç köyde mushaf bulunabiliyordu? Bu durum o günler için toplumsal hayatın yapısal bir sorunuydu (veya sorun demeyelim, durum diyelim) ve bu konuda Osmanlı toplumu da yalnız değildi. Hatta Osmanlı, çağdaşı diğer toplumlarla karşılaştırıldığında belki daha ilerideydi bile. En azından Kur'an eğitimi konusunda, anlamını bilemese de hatta yazamasa da buna mukabil ciddi bir okurluk oranı vardı. Bu oran bilhassa kadın okurluğu açısından ilginç bir manzara ortaya koyuyordu. Kadınlar Kur'an okumayı öğrendikleri için Osmanlıca yazıyı da okuma konusunda Batılılara nazaran daha yüksek bir okurluk oranı ortaya koyabiliyorlardı. Bu oranlama tabii ki erkekler için de söz konusuydu.

Dolayısıyla, modernleşmeyle birlikte okur-yazarlık oranında yaşanan gelişmeler Kur'an'ı hem Arapça olarak hem de mealiyle okumaya yönelik geçmişle karşılaştırılamayacak bir gelişmişlik durumunu ortaya koymuştur. Özellikle Osmanlı örneğinde geçmişe özlem, Cumhuriyet döneminin malum din siyaseti dolayısıyla bir çöküş tari-

hine bağlananlar için bunu kabul etmek zor olabilir. Ama bu bir gerçek ve bunun da elbette neyi getirip neyi götürdüğüne de bu gerçeği gördükten sonra devam edebiliriz.

Bireyselleşme, toplumsallaşma, yaşadığımız çağın yine yapısal-sosyolojik bir durumu ve bu duruma herkesin dini anlayışta bireysel karar verme gücü, kabiliyeti ve özgürlüğü de dahildir. Gelgelelim bundan rahatsız olunacak bir durum var mıdır? Bu zaten Kur'an'ın bireyi muhatap alan, kimsenin başka kimsenin sorumluluğunu, günahını yüklenemeyeceğini söyleyen düsturuyla da muvafık değil midir zaten?

Modernleşmeyle Birlikte Avrupa da daha çok Hıristiyanlaştı

Türkiye'de modern dönemde Kur'an'ın daha fazla okunuyor olduğunu söylemek modernleşmeye bir güzelleme olarak alınmamalı elbet. Modernleşmeyle birlikte Kur'an'ın daha fazla okunması, genel olarak kitabın, kitabi kültürün, matbaanın, eğitimin yaygınlaşması ve örgünleşmesiyle alakalı bir durum. Bu durum aslında dinsel algılarımıza da Kitabın kitlelerce özümsenmesine de dini kültürümüzün niteliğinin değişmesine de doğrudan etkide bulunan bir gelişme olmuştur.

Modernleşme hakkında veryansın etmeden önce, modernleşme ile birlikte bizden neyin yitip gittiğine takılıp gitmeden önce bu yeni dönemin insanlara ne tür imkanlar ve fırsatlar getirdiğini de kaydetmek hem insaf gereği hem de bu dönemin ruhuna uygun diller geliştirebilmek açısından çok önemlidir. Matbaanın gelişmesi, hele örgün ve yaygın eğitimin gelişmesi oranında Kur'an'a ve temel dini kaynaklara erişim de herkesi için alabildiğine kolaylaşmıştır. Bunun elbette dini otorite kurumlarına da algılarına da doğrudan etkisi olacaktır. Hiç kimsenin hocanın öğrettiğinden başka bir malumatının olmadığı bir ortamda Hocanın otoritesinin bu dönemde aynı şekilde devam etmesini beklemeyeceğimiz gibi, bu durum hocanın vaazının kalitesine de kaçınılmaz olarak yansıyacaktır.

O yüzden genel olarak Cumhuriyet dönemine de denk gelen bu gelişmeler içinde Kur'an eğitimi, öğretimi ve hatta bilincinin daha fazla gelişmiş olduğunu söylemek bu konuyu Cumhuriyetin politikasına ve iradesine bağlamak anlamına gelmiyor. Daha önce de söyledik, bilakis Cumhuriyetin ilk döneminde Kur'an tercümelerinden bile beklenen şey, Kur'an'ın mesajının iletilmesi değil, aksine batıl-hurafe olduğu vehmedilen içeriğinin kitlelerce de görülüp, bunun etkisiyle, dinin otoritesinin yıkılmasıydı.

Tabii ki beklenen ve arzulanan şeyin tam aksi oldu. Kur'an okundukça insanlar içeriğine daha fazla inandılar, daha fazla bağlandılar ve gereğini yerine getirmeye daha fazla azmettiler. Bu, açıkça eylemin hesaplanmayan, hedeflenmeyen ve istenmeyen sonucuydu. Kur'an'ın kitlelerce daha fazla okunması dini otoritenin mahiyetini de değiştirmiş ve hoca otoritesi yerine kitabın otoritesini öne çıkarmış ve bunun takibinde herkesi yetkili kılan sürecin önünü açmıştır. Bunun bizi nereye getirdiği ortada. Mevcut durumda sekülerleşmenin izlerini daha fazla görenlere geriye doğru süreci takip etmeyi öneririm, ama bu önerimde çok iyimser olamıyorum çünkü bu konuda gerçekten tarihi okuma konusunda ayaklarımızı yerden kesen bazı duygularımız devreye giriyor. Peşin peşin geçmişi kutsayan bir yaklaşım, mesela, her şeyin kötüye gittiğine dair bir algıyı sorgulanmaksızın bütün okumalarımızın direksiyonuna yerleştiriyor.

Aslına bakarsanız bu konuda bizim yaşadığımız süreç Batı'dakinden de çok farklı değil. Mesela Batı'da sekülerleşmenin modernleşmeyle birlikte zirvesine ulaşmış olduğu ve dini otoritenin azalmış olduğu konusunda neredeyse sorgulanmayan bir ezber vardır. Oysa bu tez son zamanlarda özellikle ünlü sosyologlar Peter Berger ve Thomas Luckman'ın sarsıcı araştırmaları ve tezleriyle neredeyse tersyüz edilmiştir. Avrupa örneğinde yapmış oldukları araştırmalarda Berger ve Luckmann Hıristiyanlığın asıl altın çağını modern dönemde yaşadığını bile söylerler. Dinselliğin daha hâkim olduğu varsayılan Orta çağda özellikle kırsal alanda geçerli olan dinsellik, sınırları ve söylemleri belirsiz bir paganizmden ibarettir. Orada gerçek anlamda Hıristiyanlığı arayın ki bulasınız ki, var olan Hıristiyanlığın içeriği de paganizmden farksızdır.

Evet cahil, İncil'i bilmeyen, okuma imkânı olmayan köylüler üzerinde Hıristiyan rahiplerin derebeylerin etkisiyle kurmuş oldukları ve sürdürdükleri sorgulanamayan bir otoriteleri vardır. Ama o rahiplerin bu otoriteyi köylülerin bilinçli, bilgili ve bireysel değerlendirmeleriyle, iradeleriyle tercih edebilecekleri bir dindarlığa tahvil etmeye izin vermeleri sözkonusu değildi. Açıkçası, Kilise kendi dini-teolojik yaklaşımını köylü kitlelere aktarmak gibi bir telaş taşımıyordu. Kitlelerin itaat etmeleri yetiyordu ve bu itaat karşısında kilisenin vermiş olduğu bir ontolojik güvenlik garantisi oluyordu. Bu güvenlik en basitinden cennette arsaydı, cennet kapısının anahtarıydı ve bu alışverişte Spinoza'nın yakıştırmasıyla kurnaz köylü Tanrı'yı aldatarak karlı çıktığını bile düşünebiliyordu.

Aslında ünlü Alman sosyolog Max Weber dindarlık adına Avrupa köylülüğüne yapılan güzellemelere çok daha önceden itiraz etmişti. Ona göre "dindar köylü" imajı, kırsal geçmişini idealize eden Avrupa romantizminin basit bir kurgusudur. Hem köylüler hem de ilkel toplumlar, dinin sağladığı büyüye, yalnızca iyi mahsuller veya sağlıklı evlatlar gibi ampirik amaçlarla başvururlar (Aktaran Turner, 1997: 191).

Dolayısıyla kentleşmeyle birlikte daha fazla gelişme imkânı bulan Kilise örgütlenmeleriyle birlikte dinselliğin daha kitabi formları devreye girmiş ve en azından dinin daha sağlıklı bir anlamı ve ifadesi bu düzeyde daha fazla yaygınlaşma imkânı bulabilmiştir. Burada da İncil ve diğer kutsal metinler daha fazla okunmuş, bunlarla ilgili daha sağlıklı edebiyat daha eşitlikçi ve katılımcı bir alana kavuşmuştur. O yüzden bugün Avrupa'da da sekülerleşme iddialarının aksine Hıristiyanlığın geçmişe nazaran çok daha güçlü olduğunu söylüyor sosyologlar. Bu biraz ezberleri bozan bir okuma tabi, ama bir de buradan okumakta fayda var.

Kaynakça

Aktay, Yasin, 2017, *İslam ve Sekülerleşmenin Kaynakları,* Ankara: Tezkire Yayınları.

Berger, Peter L. *1969, The Sacred Canopy, Elemens of a Sociological Theory of Religion,* New York: Anchor Books, Türkçesi: *Dinin Sosyal Gerçekliği,* çev. Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları.

Berger, Peter L., 2014, Sekülerizmin Gerilemesi, der. Ali Köse, *Kutsalın Dönüşü*. İstanbul: Timaş.

Berkes, Niyazi, 2019, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bryan, S. Turner, 1997, *Max Weber ve İslam, çev. Yasin Aktay, Ankara:* Vadi Yayınları.

Ertit, Volkan, 2019, *Sekülerleşme Teorisi,* Ankara: Liberte Yayınları.

Ertit, Volkan, 2020, Din Sosyolojisi ve Peter Berger Bilimsel Yöntemden Muaf mı?, https://daktilo1984.com/forum/din-sosyolojisi-ve-peter-berger-bilimsel-yontemden-muaf-mi/ son giriş, 5 Aralık, 2021.

Hume, David, 2019, *Din Üstüne,* çev. Mete Tunçay, Ankara: İmge Kitabevi.

Lingis, Alphonso, 2001, *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sayyid, Salman, 2019, *Hilafeti Hatırlamak, Dekolonizasyon ve Dünya Düzeni,* çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Vadi Yayınları.

Taylor, Charles, 2007, *Seküler Çağ*, Türkçesi, Dost Körpe, İstanbul: İş Bankası Yayınları.